

AZ ÁLLOMÁNY ÉS MOZGÁSA A SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁRAKBAN

MÓNUS IMRE

E dolgozat célja a meglevő adatok segítségével föltárni az állományban és annak a hálózati központok, illetve a letétek közti mozgásában mutatkozó összefüggéseket.

A könyvtárak száma és az ellátandó dolgozók

A társadalmi mobilitással szoros összefüggést mutat a magyar szakszervezeti könyvtárak számának, helyzetének és állapotának alakulása. Ahogy új meg új munkahelyek szerveződnek, ahogy az iparszerkezet súlya – igen lassan – áttevődik Budapestről vidékre, úgy formálódnak a könyvtári hálózatok is. A másik fontos tényező a munkavállalók száma. Itt csak egy jellegzetességet emelünk ki: fogy ez a szám, pontosabban – mint látjuk majd – ingadozik.

A könyvtárak számának változását az alábbi táblázat mutatja.

	1977	1978	1979	1980	1981	1977=100%
Budapesten	2459	2488	2370	2371	2341	95,2%
városokban	2274	2250	2432	2502	2507	110,2%
községekben	707	800	760	710	743	105,1%
Összesen	5440	5538	5562	5583	5591	102,8%

Addig, míg Budapesten lassan csökkent a könyvtárak száma, vidéken hullámzóan emelkedett. Érdekes lesz majd azt is megvizsgálnunk, milyen könyvtárak múltak ki, milyenek jöttek létre, vagy szerveződött át hálózaton belüli státuszuk.

Mennyi dolgozót kellett ellátniok ezeknek a könyvtáraknak?

Év	Budapesten	vidéken	Összesen
	(ezer fő)		
1978	(nincs adat)	2298,4	2298,4
1979	731,6	2206,5	2938,1
1980	743,8	2190,4	2934,2
1981	752,2	2150,9	2903,1
1978=100%	99,1%	93,6%	97,9%*

*(1979-hez viszonyítva!)

Figyelemre méltó, hogy a könyvtárak száma emelkedik, miközben az általuk ellátandó dolgozóké csökken. Mi lehet ennek a magyarázata?

Közismert, hogy a könyvtári statisztikák értékelése az esetek nagy többségében az abszolút számokból indul ki. Hajlamosak még a könyvtárosok is, hát még a fenntartók, azt kérdezni: mennyi olvasó van? Viszont azért, hogy az olvasók lehetséges létszáma csökken, apad a tényleges is. A kérdés azonban nem az, hogy a munkahely dolgozóinak hány százaléka olvas, hanem hogy hányan olvasnak?

Hogyan akarnak e kutyaszorítóból kikerülni a könyvtári központok? Egyetlen módjuk van rá: könyvtárakat szervezni mindenütt, ahol csak néhány olvasót is el lehet érni, s a viláért sem engedni az abszolút számot alább csúszni. Így adódik azután, hogy számos kisebb munkahelyen (árudákban, boltokban, patikákban . . . stb.) sorra jönnek létre a letét II. típusú könyvtárak, sőt: a letétek letétei.

Vitatható-e ez a könyvtárpolitika? Igen is, meg nem is. Elgondolható, hogy mekkora állományt képes elhelyezni egy csemegeüzlet az ott dolgozók részére, ha raktere a funkciójának is alig felel meg. A könyvek öltözőszekrénybe vagy más, alig alkalmas helyre szorulnak. Hogy ezek a könyvtárak újabb kölcsönzőket eredményeznek, ki vitatná. Csak az a kérdés, mennyire életképesek, csakugyan rákapatnak-e a könyvre, az olvasásra . . .

A fentieket bizonyítandó vizsgáljuk meg tüzetesebben ezt a helyzetet a vidéken levő könyvtárak szerkezeti megoszlásán az 1977., 1979. és az 1981. évben. Az első esztendőben 270, a másodikban 292, a harmadikban 263 letét I. könyvtár tartozott a 19 központi SZMT-könyvtárhoz. Számuk alig változott, sőt az első és a harmadik év között csökkenés állott be.

Nem így a letét II. könyvtárak esetében: 1977-ben 1154, 1979-ben 1258 és 1981-ben 1304 volt a számuk, azaz 113%-os növekedés mutatkozott. S ha tüzetesebben megvizsgáljuk az egyes megyéket, azt látjuk, hogy mindössze Borsodban, Nógrádban, Somogyban és Veszprémben csökkent ezeknek a száma, ha csak egyvel-eggyel is, az összes többi megyében több lett ebből a könyvtártípusból. És néhol nem is akármennyivel: Bácsban 34-gyel, Baranyában 13-mal, Győrben 11-gyel, Pestben 28-cal, Szolnokban 20-szal, Tolnában 10-zel lett több 1981-re, mint volt 1977-ben.

Ha a kapott eredményeket egy másik optikán át is megvizsgáljuk, még pontosabb a kép. A 19 SZMT központi könyvtár által ellátott dolgozók száma valamelyest emelkedett (vigyázat, nem az egész megye dolgozói létszáma, hanem csak a központi könyvtár ellátási rendszerébe tartozóké!), addig az egy könyvtárra jutó ellátandó létszám így alakult: 1977-ben 395, 1979-ben 382, 1981-ben 378 fő. Vizsgáljuk meg, hogy ez az átlaglétszám hogyan áll a 19 központi könyvtár esetében?

Az átlagnál magasabb értékek mutatkoznak Bács, Borsod, Csongrád, Hajdú, Komárom, Szabolcs megyében. Ebben az a föltűnő, hogy csak egyetlen dunántúli akad köztük, a többi alföldi megye. Ennek oka lehet az is, hogy nagyobbak a települések, koncentráltabbak a munkahelyek, nagyobbak a létszámok. Ám az ellenpólus sem érdektelen. Az összes többi megyében alacsonyabb az egy könyvtárra jutó ellátandó dolgozók száma, néhol igen tetemesen: Pest, Tolna, Veszprém és Zala megyében nem éri el a 300-at.

Vizsgáljuk meg a budapesti könyvtártelepítést is, s azt, hogy ott miként alakult az ellátandók létszáma.

Addig, míg vidéken nőtt a könyvtárak száma, a fővárosban csökkent. A kilenc szakmai központi könyvtárhoz közvetlenül tartozó letétek így változtak:

Év	letét I	letét II	Egy könyvtár által ellátott átlagos dolgozói létszám
1977	88	323	383
1979	81	288	384
1981	144	312	415

Érdeemes e számok láttán elgondolkozni. Mi lehet az oka, hogy Budapesten nőtt a letét I könyvtárak száma? Közrejátszhatott ebben az is, hogy ez időszakra esik az új fejlesztési alapelvek¹ megjelenése, és ennek révén is változott a könyvtárak besorolása. Önálló könyvtárak alakulhattak át letétekké, vagy fordítva.

Addig tehát, míg a fővárosban *általában* csakugyan csökkent a könyvtárak száma, a hálózati központok letéti ellátásához tartozóké emelkedett, s – ez nem közömbös – nőtt az egy könyvtárra jutó dolgozók száma is, – szemben a vidéken tapasztalttal. Hihetőleg ez azt jelenti, hogy itt erősebb, nagyobb hatósugarú letétek jöttek létre, nagyobb állománnyal, jobb működési körülmények között.

Egy másik, most már mélyebbre néző elemzést is elvégeztünk, azt keresve, hogyan alakulnak ezek az adatok a területi (lakóhelyi) ellátást is végző könyvtárakban. Kiemelünk hét olyan települést, ahol körzeti könyvtár lát el letéteket, s megvizsgáltuk: mennyi dolgozót látnak el ezek. Salgótarján, Hortobágy, Ózd, Agárd, Alberttelep, Ganz-MÁVAG (Bp.) és Ormosbánya példája azt mutatja, hogy az egy letéti könyvtárra jutó potenciális olvasók száma nagyon ingadozó. 1981-ben a hortobágyi MEDOSZ kilenc letéjére egyenként 280, a mákvölgyi kettőre 1833 fő jutott, Ózdon 33 ezer dolgozót lát el 16 letét, egyenként 1952 főt. E hét körzeti könyvtárhoz tartozó letétek átlagosan 1010, míg a letéti ellátást végző önálló könyvtáraknál a letétek átlagosan már csak 653 dolgozót szolgálnak. (Ez utóbbiak átlaga 1977-ben 895 volt.) Azaz: a területi ellátásban részt vevő könyvtárak lényegesen többre vállalkoznak, több ott élőt – dolgozót kell ellátniuk.

Vizsgáljuk meg most azokat a könyvtárakat, amelyekre nagyobb feladat hárul: a körzetieket és az önállókat.

A körzeti könyvtár régi fogalom a szakszervezeti könyvtári hálózatban, s nagyon fontos szerepe is van: az a végső csomópont, amelyhez még több-kevesebb letét tartozik, s gyakorta maga is ellát önálló könyvtári feladatokat, sőt nemegyszer szolgáltatásait a település lakói számára is hozzáférhetővé teszi. Számuk 1977–1980 között alig mutat változást (47–53), ám valami rejtélyes ok miatt 1981-ben 111-re nő a számuk. Az ugyanabban az évben megjelent új alapelvekben semmi sem indokolja ezek számának ilyenén való megemelkedését.

Még elgondolkoztatóbb azonban az önálló könyvtárak számának a rohamosnál is gyorsabb megugrása. Számuk a vizsgált időszak első négy esztendejében – alighanem – a szükségleteknek megfelelően alakult (340–370), bár akkor is többük önálló léte megkérdőjelezhető volt. 1981-re azonban ezek száma egyszerre 2037-re (!) ugrott. Arra gyanakszunk, ezt az óriási emelkedést az okozta, hogy a statisztika egyszerűen hozzáadta fiókjainak számát is. Ugyanis, ha alaposan szemügyre vesszük az 1981-es statisztikai évkönyvet, föltűnik az első oszlopban az 500 kötetnél kisebb könyvtárak számának ijesztő megemelkedése. Míg 1980-ban ezek száma országosan három volt, most egyszerre 1025 lett. Hasonló a helyzet az 1000 kötetten aluliaknál, de megemelkedett a 2000 kötetten aluliaké is. Mire jó ez a szemfényvesztés? Nem tudni. Talán arra, hogy ismételten elgondolkozzunk a könyvtári terminológia buktatóin (vagy a könyvtárosok tévedésén)? A statisztikában tudniillik nincs fiókkönyvtár megnevezés. De miért nincsen, ha egyszer vannak ilyenek, ahogyan a tanácsi könyvtáraknál el is ismeri őket ugyanaz a statisztikai kiadvány. S mivel a kétféle statisztika más-más nézőpontból, más eszközökkel tárja föl területét, ne adj isten, hogy egybe lehessen vetni az egyes könyvtárak eredményeit. Fogalma sincs a számok használójának, vajon mekkora ezeknek a körzeti, ezeknek az önálló könyvtáraknak a hatósugara, mekkora a lehetséges olvasótáboruk. Erre a kérdésre szinte lehetetlen válaszolni, hacsak nem gereblyézi össze az ember a SZAKMA²-ből a dolgozólétszámra vonatkozó adatokat. Ám ott meg az a veszély, hogy a területi jelleggel működő könyvtárak esetében az ellátott lakosság száma is szerepelni fog.

Összefoglalva: a félrevezető statisztikai nyilvántartás ellenére is megállapítható, hogy nagyon sok elaprózott könyves hely van a szakszervezeti hálózatban, s ezzel párhuzamosan távolról sem elegendő a megfelelő hatásfokú könyvtárak száma.

A szakszervezeti könyvtárak állománya

Az itt következő szakaszokban az állományt és annak gyarapítását vizsgáljuk öt év trendjeiben.

Az állománygyarapítás lehetőségei a szakszervezeti könyvtárakban – a mozgalom akarata szerint – mindig is megfelelőek voltak: sosem voltak szűkmarkúak a szakszervezetek, ha könyvtárukba könyvet kellett venni. A felszabadulás után nem sokkal az állománygyarapításra már dolgozónként egy forint volt a "norma", ami később három, öt, majd nyolc lett, s most a letéteknél tizennégy, az önállóknál ötven forint körül mozog. A Statisztikai tájékoztató³ adatai is azt mutatják, hogy minden évben emelkedett a könyvbeszerzési keret, ami 1977-et alapul véve: 111, 119, 120 és 127%-ot tett ki. Tény, hogy ezen az "összesen" belül voltak kisebb-nagyobb hullámok hálózatonként, könyvtáranként, ám ezek nem okozhattak nagyobb zavart a gyarapításban. Az is figyelmet érdemel, hogy az országosan 27%-os átlagos növekedés Budapesten 122,1%, városokban 130,5%, községekben 126,4% volt.

Távolról sem ilyen kedvező a helyzet, ha a dolgozók számához viszonyítjuk a beszerzésre fordítható összeget: 1978-ban 10,55, 1979-ben 8,84, 1980-ban 8,70 és 1981-ben 9,65 Ft. Ennyi pénzért nem lehetett dolgozónként egy kötetet sem vásárolni. Lehetett azonban olvasónként. Ha az olvasók számára vetítjük a fölhasználható összeget, hányadosul ezeket kapjuk 1977-től indulva: 32,84; 36,32; 40,61; 41,24; 44,83 Ft. Ez az összeg már jelentős, hiszen növekedése éppen lépést tart az áremelkedésekkel, s az átlagárat is fedezi ezekben a könyvtárakban.

Az ország különböző helyein levő szakszervezeti könyvtárak azonban nem azonos startkőről indulnak, s a gyarapítás föltételei sem azonosak. Budapesten az indulási évhez képest öt esztendő alatt 30,37-ről 44,02 Ft-ra emelkedett az egy olvasóra számítható gyarapítási összeg, s ez nem kevesebb mint 144%, ami látszatra nagyon szép. Mégis a budapesti olvasó van hátrányban, mert a vidéki városokban az indulási pont magasabb volt: 37,26 Ft. Így adódik, hogy a vidéki városokban a könyvtárak tagjaik részére 49,31 Ft-ért vásárolhatnak olvasnivalót, de ez ott csak "szerény" 132%-os növekmény. Persze ez esetben is – mint annyiszor – a községekben levők szenvednek hiányt. Nekik kezdetben 20,61 Ft-ért, de 1981-ben is csak 28,21 Ft-ért lehetett könyvet beszerezni. Tudjuk persze, – az igazság követeli, hogy ezt megmondjuk –, ezeknek a könyvtáraknak jelentősebb része letéti, sőt letét II-es, s a körzeti vagy a központi könyvtár támogatása jelentősen megemel(het)i az ő ellátásukat.

Sajnos semmilyen nyom sincs arra, vajon a folyóiratok előfizetése ebben az összegben szerepel-e, vagy azt külön alapról fedezik. Mivel oly változatos a helyzet (az előfizetések megoszlának az üzem, a szakszervezeti bizottság, a központi könyvtár és egyéb források között), csak külön elemzés lehetne képes ezt kideríteni. Nem lenne érdektelen elvégezni ezt a vizsgálódást.

Az anyagi lehetőségek áttekintése után nézzük most meg az állomány alakulását.

A gyarapítás üteme lelassul (ami a könyvtárak számának emelkedésével függ(het) össze), legalábbis a számok ezt mutatják: az előző évekhez képest az emelkedés a következő: 105,2; 103,5; 102,9; 103,8 és 103,9%. Ezen idő alatt közel másfél millió egység-

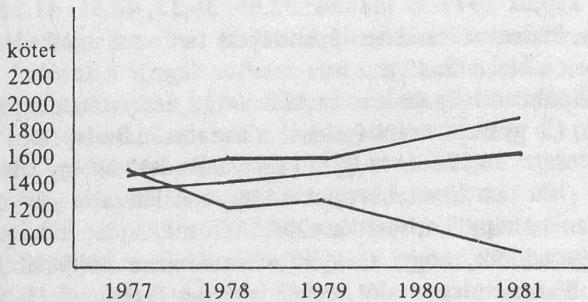
gel nőtt a teljes állomány, de hogy mennyivel apadt, erre nézve a statisztika néma marad, holott az alapjelentések ezt az adatot is tartalmazzák.

Tíz és félmillió kötet van a szakszervezeti könyvtárakban összesen. Ezek területileg így oszlanak meg:

	1977	1981
Budapesten	43,9%	41,7%
vidéki városokban	42,7%	50,5%
községekben	13,4%	7,8%
Összesen:	100,0%	100,0%

A főváros arányrésze szinte nem változott, míg a községeket "megették" a városok. Jó lenne hinni, hogy ezt a fogyást kiegyenlítk a községi könyvtárak. Vajh így van-e?

A fővárosi-városi-községi könyvtárak állományának gyarapodását a következő grafikon mutatja.

Az egy könyvtárra jutó átlagos kötetszám Budapesten 1641-ről egyenesen 1883-ra, a városokban rohamosabban 1727-ről 2130-ra nőtt, a községekben meredeken 1738-ról 1119-re csökkent.

Vizsgáljuk meg egy másik nézőpontból is a könyvtárak ellátottságát. A már idézett Statisztikai tájékoztató kimutatja az egy szolgálati helyre jutó állományegységek számát is. Eszerint 1977-ben a letét I-es típusú könyvtárakban 451, 1981-ben 399 volt a helybenlevő kötetek száma. A letét II-ben pedig a 138-cal szemben 1981-re 90 kötet maradt.* (Majd a cserék elemzésénél erre még visszatérünk.) A 90 kötet persze megsokszorozódhat a csere révén, de gondoljuk meg: lehet átlagosan ekkora állományokból olvasnivalót választani? S ha ráadásul a csere is ritka! (Élek a gyanúval, hogy a községekben levő könyvtárak nagyobbik része, sajnos, éppen letét II típusú.)

*Az 1981-es kötet adataiban az 1. és 4. tábla hibás.

A könyvvel való ellátottság

Ha a könyvtárnak az állományfejlesztésre szánt összegét a dolgozók számához szabják, illő, hogy viszonyítsuk ahhoz is az ellátottságot. Sajnos a dolgozók adatai nem megbízhatók, a közreadott statisztika – hogy miért? – nem közli, így mi is csak hiányosan tudunk e számokkal operálni.

Megállapítottuk már korábban, hogy a munkahelyek alkalmazottainak száma ingadozik, általában fogy. Láttuk, a gyarapításra fordítható összeg és a könyvek ára is emelkedik. Az egy dolgozóra számított kötetszám ezt mutatja:

Év	Budapest	vidék kötet	országosan
1978	(nincs adat)	2.31	–
1979	5.6	2.55	3.33
1980	5.77	2.68	3.45
1981	6.07	2.86	3.67 kötet

(Helyesebb lenne könyvtári egységről beszélni, hiszen számos könyvtárban már megjelent a hangzó anyag, sőt olyikban egyéb dokumentumokat is gyűjtenek, és főleg nem kevés folyóiratot.)

A budapesti számok magasabbak, de nem biztos, hogy értékesebbek. Ugyanis – mint már említettük, – fogalmunk sincs arról, milyen ütemű a törlés mértéke; nem terheli-e ezeket a "gazdag" könyvtárakat iszonyú mennyiségű ballaszt? Igaz, ezeket az adatokat a vidéki könyvtárak esetében sem ismerjük, ám az a sejtésünk, hogy itt valószínűleg értékeket mutatnak a kapott adatok. A háromhoz közeledő átlagérték bizonyára reálisabb; ennek oka valószínűleg a szűkös helyiséggondokon (is) enyhítő rendszeresebb apasztás. Annál is inkább föltételezhetjük ezt, mert láttuk, hogy vidéken magasabb a gyarapításra fordítható összeg. Siessünk megjegyezni: ezek az adatok az összes könyvet (könyvtári egységet) magukban foglalják; de hogy ezek milyen sebesen mozognak a hálózati központ és a letéti könyvtár, valamint a könyvtár és az olvasók között, az majd később derül ki.

A másik fontos mutatószám (hány dokumentum jut egy olvasóra) kissé csalóka lehet, hiszen nagymértékben függ az adott személyi és tárgyi körülményektől. Országosan tán mégis fontos összefüggésre mutat rá.

Év	Budapesten	városokban az egy olvasóra jutó kötetek száma	községekben
1977	14.78	12.27	15.34
1978	15.53	13.33	13.57
1979	17.13	14.06	14.80
1980	18.44	15.95	11.95
1981	19.16	16.91	11.25

Az oszlopokból újból kiviláglik: az olvasók ellátása folyamatosan javul a városokban, s ugyanilyen folyamatossággal romlik a községekben.

Tanulságos összevetni az állománygyarapodás és az olvasók csökkenésének ütemét.

	Budapesten	városokban (1977 = 100%)	községekben
az állománygyarapodás üteme	109,2%	135,9%	67,7%
az olvasók csökkenésének üteme	84,2%	98,6%	92,3%

Ebből az összevetésből mindjárt ki is derül, miért kaptunk magas értékeket az egy olvasóra jutó összegek és kötetszámok vizsgálatakor. Ne legyünk azonban igaztalanok: magunk is mondtuk, hogy a dolgozók létszáma fogy, s itt most mi mégis az olvasók abszolút számát vettük alapul, s figyelmen kívül hagytuk a potenciális olvasókhoz viszonyított arányukat.

Sajnos lehetetlen elemezni – pedig fontos volna –, az állomány összetételének alakulását. Kívánatos lenne közreadni legalább a részletes statisztikákat készítő esztendők adatait az állományok alakulásáról. Így csak általános benyomások és személyes közlések alapján mondhatjuk, a szakszervezeti könyvtárak törekszenek a nem-szépirodalom arányának emelésére. Igaz, a könyvkiadás is ilyen irányban hat a könyvtárak állományösszetételére. Pedig érdemes lenne a szakszervezeti könyvtárakban – még a városi fiókokban is – megtartani a magasabb szépirodalmi hányadot. Kóros jelenségnek minősítjük, ha a munkahelyi könyvtárakban a 30–70%-os arányt (ismeretterjesztő- és szakirodalom, illetve szépirodalom) föltornásszák 40–60%-ra, vagy uram bocsá'; az 50–50%-ra. Ennek súlyos könyvtárpolitikai és más következményei lennének. Az ismeretterjesztő és szakirodalmi ellátásban inkább a könyvtárközi együttműködésre kellene nagyobb mértékben támaszkodni, semmint önellátásra berendezkedni.

A csere egyik oldala: a kiadás

Az eddigi adatok elsősorban a központi és a nagyobb könyvtárakra vonatkoztak, s a rendszer végpontjainak ellátásáról keveset mondanak. Holott a szakszervezeti hálózatoknak egyik legfontosabb jellegzetessége a kis szolgálati helyek letéti ellátása, ami föltételezi a rendszeres könyvcserét. Lényeges kérdés tehát, mekkora ez az állományrész, milyen ütemben mozog.

Egy korábbi tanulmányomban⁴ szóvá tettem, hogy a cseréről a hálózati központok ugyan gyűjtenek adatokat, továbbítják is őket, ám az országos statisztikából hiányoznak. Azóta szerencsére a SZAKMA² már regisztrálja a letéti adó könyvtáraknak ezt a tevékenységét. Most, hogy számos elemezhető adat birtokában vagyunk, látszik csak igazán, mennyire fontos annak vizsgálata, milyen az állomány mozgása, ki- és beáramlása. Az említett tanulmányban azt írtam: "Örvendetes, hogy a csere eseteinek száma a legtöbb megyénél emelkedett, de alatta marad még 1974-ben is az Alapelvekben⁵ megszabott

elvárásoknak . . .” (E szerint a dokumentum szerint a letéti könyvtáraknak évente legalább hat alkalommal kell könyvet kapniuk.) Vizsgáljuk meg, mennyit változott a helyzet a régi elemzés óta, hozott-e valami újat a megnőtt állománygyarapodás, az új alapelvek megjelenése, jóllehet a cserék számára vonatkozó előírászat változatlan maradt.

Az alábbi táblázat valamennyi szakszervezeti hálózat adatait tartalmazza. Ebből azt látjuk, hogy a csere üteme messze elmarad a kívánalmaktól.

az egy könyvtárra jutó cseresetek átlaga	Vidék			budapesti		
	(SZMT könyvtárak)			könyvtárak		
	1977	1979	1981	1977	1979	1981
1-nél kevesebbszer	–	–	–	3	–	1
1–1,9-szer	–	1	2	–	4	4
2–2,9-szer	5	5	2	4	3	3
3–3,9-szer	5	3	2	5	4	2
4–4,9-szer	4	2	3	2	3	3
5–5,9-szer	2	2	2	1	1	1
6–6,9-szer	1	2	3	–	–	1
7–7,9-szer	2	4	4	–	–	–
8–8,9-szer	–	–	1	–	–	–
12,1–13-szor	–	–	–	1	1	1
Összesen:	19	19	19	16	16	16

A táblázat átlagszámai mögött eltérő értékek állnak. Budapesten csak egyetlen esztendőben és csak egy könyvtár (HVDSZ) érte el a kívánt szintet. A megyéknél kicsit jobb a helyzet. Csongrád és Fejér megyében mindhárom évben magasabb a mutató a hatnál: két évben Győr és Somogy is eléri ezt, egy-egy évben Baranya, Békés, Szabolcs, Szolnok és Vas megye. Ha azonban az általános irányzatot vizsgáljuk, azt látjuk, hogy 1977-ben 3, 1979-ben 6 és 1981-ben már 7 olyan megye volt, ahol az előírtnál többször cserélték az állományt. A vizsgált három évben emelkedik a kiadási alkalmak száma Békés, Borsod, Csongrád, Fejér, Győr, Szabolcs, Tolna és Vas megyében, s ennek ellentételeként végig csökken Baranya, Veszprém és Zala megyében. A többiben hullámzó értékeket találunk.

Elgondolkodtató, hogy a fejlődés ellenére még mindig sok azoknak a hálózati központoknak a száma, ahol nem a követelményeknek megfelelően folyik ez a hallatlanul fontos és a hálózati központok alapfunkcióját jelentő tevékenység. Vannak megyék, ahol elképesztően alacsony a kiadási alkalmak száma, pontosabban az egy letéti könyvtárra jutó cserék átlagos száma (a három vizsgált évben): Veszprém: 2,7; 2,4; 1,5 Hajdú: 2,4; 1,5; 3,3 Bács: 2,6; 2,3; 2,6. A fővárosban még ennél is sivárabb a helyzet. Kilenc hálózati

központ adatait elemeztük, s ebből egyetlen volt (Építők Központi Könyvtára), ahol 6,3 csere esett 1981-ben egy könyvtárra. Az összes többi nem éri el ezt a szintet (pl. KPVD SZ: 1,0; 1,1; 0,5 alkalom évente, de alig jobb az orvosi hálózat, ahol 2,8; 2,8; 4,3; a vegyészek, ahol 2,4; 2,9 és 2,9).

Megvizsgálva a főváros néhány körzeti könyvtárát, hasonló helyzetet találunk. Közülük azonban magasan kiemelkedik (még az országos átlagból is) a XI. kerületi textiles körzeti könyvtár: évi átlagban 13-szor jelentkezik új könyvekkel egy-egy egységénél. A többi mélyen alatta marad a kívánalmaknak.

A cserébe adott kötetek száma

Lássuk most a csere másik vetületét, az egy-egy alkalommal kiadott kötetek számát. A már említett korábbi dolgozatban ez a mondat áll: "az egy kiadási alkalomra jutó kötettség fontosabb mutató, mint sokan gondolják, főleg akkor az, ha a letéti könyvtáros látogatja a központi könyvtárat". S abban arra a megállapításra jutottam – s számos kollégának ugyanez a véleménye –, hogy a minél gyakoribb csere mindmennyi alkalom a letéti könyvtárossal való találkozásra, a raktár átböngészésére, az olvasók igényeinek minél maradéktalanabb érvényesítésére. Természetes, hogy így egy-egy cserealkalomra kevesebb kötet jut, de annál frissebb művek, a legújabb termés darabjai.

Egy cserére jutó kötetek száma	vidék			budapesti*		
	(SZMT könyvtárak)			könyvtárak		
	1977	1979	1981	1977	1979	1981
20 alatt	–	–	2	–	–	1
21–50	14	13	15	8	9	8
51–100	3	4	2	7	4	6
101–150	1	2	–	–	–	1
201–300	1	–	–	1	3	–
Összesen	19	19	19	16	16	16

*Budapesten hét körzeti könyvtár adatai is bennfoglaltaknak.

Azt látjuk, hogy a 21–50 kötet/csere lett az uralkodó. A cserealkalmak gyakoriságával csökken az egy alkalommal cserélődő kötettség, és fordítva, ahol ritkábban cserélnek, ott ezt ellensúlyozzák a nagyobb kötettszámmal.

Mely hálózati központokra jellemző az, hogy sok kötetet adnak ki egy-egy alkalommal? Bácsban 1977-ben az átlag 210 kötet volt, a KPVD SZ-nél 264, 1979-ben 101–150 kötet között volt Bács és Hajdú kiadása, de a KPVD SZ-é, a nyomdászoké és a vasutas Hámán Kató Könyvtaré 201–300 között. 1981-re a helyzet lényegesen javult, csak a

nyomdászok maradtak a 101–150-es mezőnyben, amelyben vidéki könyvtár akkor már nem volt található.

A táblázat egésze azonban az egyedi negatívumok ellenére lényeges javulásról tanuskodik, amelynek haszna közvetlenül lemérhető az olvasók jobb ellátásán.

Újabb kérdés, hogy egy-egy letéti könyvtár hány kötetet kap évente. Ez a mérőszám ugyancsak lényeges, bár sok tényező függvénye: mekkorák a letétek, milyen az elhelyezésük, milyen távolságra vannak, milyenek a szállítási lehetőségek, mennyire rátermett és érdeklődő a letéti könyvtáros, milyen módszertani segítséget és ösztönzést kap a hálózati központtól stb. Az országos adatok a következő átlagokat mutatják.

Egy-egy letéti könyvtárnak évente kiadott kötetek száma	vidék			budapesti		
	(SZMT könyvtárak)			könyvtárak		
	1977	1979	1981	1977	1979	1981
100 alatt	1	2	3	1	1	4
101–150	7	6	5	3	4	5
151–200	5	5	6	6	4	3
201–250	2	4	5	1	3	1
251–300	1	–	–	4	3	1
301–350	2	2	–	–	–	1
500 fölött	1	–	–	–	1	1
0 kötet	–	–	–	1	–	–
	19	19	19	16	16	16

Mi van az átlagok mögött? Békés megye mindhárom évben 200 kötetnél többet adott egy-egy letéti könyvtárnak, Bács, Nógrád, Vas és Szolnok megye két-két évben haladta túl a 200 kötetet. Ugyanez jellemzi mindhárom évben az ÉDOSZ-t, a textilesek XI. kerületi körzeti könyvtárát, kétszer a KPVDSZ-t, a HVDSZ-t, a nyomdászokat, a vasasokat egy-egy évben; a MEDOSZ-t, a textileseket, a vasút Hámán Kató könyvtárát.

Mely könyvtárak azok, amelyeknél a kiadott kötetek száma nem éri el a százat? Íme a válasz: 1977-ben Veszprém megye és a vasutasok Hámán Kató körzeti könyvtára, 1979-ben megint Veszprém megye, de ott van mellette Zala és az Orvosi Központi Könyvtár, 1981-ben az előbbi két megyéhez társul Heves és a fővárosban a Péterffy Kórházban működő körzeti könyvtár, a postások és a KPVDSZ könyvtára. Az említett három megye aprófalvas, illetve Veszprémben erős körzeti könyvtárak vannak, s a központi könyvtárnak kevéske és kicsikék a letétjei; nyilván hasonló okok szerepelnek Zalában, a KPVDSZ-nél, az orvosi központnál, a postásnál is. És mégis érdemes elgondolkozni a kapott eredményeken. Az e könyvtárakat érdeklő évi könyvtermés közel jár az ezer mühöz, s ennek az 1/10-ét sem kapják meg. Egyetlen út látszik célravezetőnek: szaporítani az évi cserék

számát, gyorsabban forgatni a köteteket és ezzel nagyobb választékot nyújtani az ott jelentkező olvasóknak.

Összegezve: az egy könyvtárra eső cseresetek számát, az egy alkalommal kiadott kötetszámot és az egy letétbe évente kiadott kötetszámot együttesen kell értékelni. A cél: éves átlagban minél több kötetet kijuttatni; de ezek minél *gyakrabban* kerüljenek ki a letéti könyvtárhoz. Vagy más szóval: nem az a baj, hogy sok könyv megy ki, hanem az, hogy ritkán!

A csere másik oldala: a visszaadás

A szakszervezeti könyvtárak állományellátása számos félreértésre adott – s tán még most is ad – okot. Sokan úgy értelmezték, kivált a kezdeti időkben, hogy a csere azt jelenti, a teljes állományt vissza kell adni, s helyette másik annyit kapnak.

Nem volt véletlen az 1971-es Alapelveknek az a megkülönböztetése, hogy a letéti könyvtár évente hat alkalommal kap *új* könyveket, s háromszor ad vissza azokból, melyek ott már szükségtelenek. E két irányszámában hosszú évek tapasztalata tükröződik. Mondani sem kell, hogy mereven képtelenség betartani őket, ám tény, hogy helyes követelményt fogalmaznak meg.

Vizsgáljuk meg, hogy a szemügyre vett három esztendőben miként alakult a visszaadás mértéke vidéken és Budapesten. A visszaadást, a kivétel eseteinek a százalékában (azaz, a visszaadás hányad része a kiadásoknak) mutatom be.

%	vidéki			budapesti		
	(SZMT könyvtárak)			könyvtárak		
	1977	1979	1981	1977	1979	1981
10 alatt	–	1	–	–	1	–
10–20	3	1	3	1	1	–
21–30	3	2	4	5	3	3
31–40	3	2	4	–	2	4
41–50	4	7	4	5	4	2
51–60	2	4	2	2	1	4
61–70	2	–	–	–	3	1
71–80	–	1	1	–	–	1
81–90	2	1	1	–	–	–
91–100	–	–	–	1	–	1
	19	19	19	16	17	16

Ha a táblázat középmezőnyét fogadjuk el mércének, – mert valahol itt kell lennie a kívánt szintnek – a feldolgozott adatokból kiderül, hogy:

1977-ben	9 SZMT	és 7 budapesti könyvtár
1979-ben	13 SZMT	és 7 budapesti könyvtár
1981-ben	10 SZMT	és 10 budapesti könyvtár

tartozott ebbe a körbe. Alighanem ez jó eredménynek tekinthető. Nagyon kérdéses azonban az e mezőny fölé és alá eső könyvtárak gyakorlata. Helyiséghiányra, szállítási nehézségekre, egyéb okokra ugyan lehet hivatkozni, de mindez nem ad mentséget a könyvek visszavételének elhanyagolására. Mindhárom évben 20% alatt van a visszavétel aránya Szabolcsban, két évben Csongrádban, egy évben Pest, Fejér és Veszprém megyében. Egyszer-egyszer a tabella alsó felében szerepel Heves, Vas és Zala megye, illetve a vasutas Hámán Kató körzeti könyvtár, és a nyomdászok központi könyvtára. Ám ez utóbbiaknál előfordul az is (1977-ben), hogy egyetlen egyszer sem vettek vissza könyvet csakúgy, mint ez évben a HVDSZ. Ez megesett a textileseknél is 1979-ben (a költözés miatt?).

Azt kell még megnéznünk, milyen a visszavett kötetek aránya a kiadottakéhoz képest. Az alábbi táblázat ezt mutatja be.

%	vidék			Budapest		
	1977	1979	1981	1977	1979	1981
20 alatt	1	1	–	1	2	–
21–30	5	1	–	1	–	–
31–40	1	5	–	1	–	1
41–50	3	2	5	1	5	2
51–60	7	6	5	6	2	3
61–70	1	1	4	2	2	4
71–80	–	2	3	1	2	1
81–90	–	1	1	–	1	2
91–100	1	–	1	–	1	1
100 fölött	1	–	–	1	1	2
0	–	–	–	2	1	–
	20	19	19	16	17	16

A bekeretezett mezőny feltételezésünk szerint a kívánatos középpérték.

Rögtön észrevehető, hogy az előbbi kimutatással szemben, ahol a középérték fölött a három év alatt összesen 17 SZMT és 14 budapesti hálózat volt, most ez a szám lecsökkent 8-ra, illetve 4-re. A középmezőnyben pedig így alakult a helyzet:

1977-ben	11 SZMT	és 8 budapesti könyvtár
1979-ben	13 SZMT	és 7 budapesti könyvtár
1981-ben	10 SZMT	és 6 budapesti könyvtár

cserélte le a kihelyezett állomány 31–60%-át. A javulást abban látom, hogy a visszavett köteteknek a kiadáshoz viszonyított aránya szemben a visszavétel arányával nagyobb szórtással jelentkezik, s több letétet nyújtó könyvtár található a magasabb arányszámok kategóriáiban.

A visszavett kötetek aránya nem érte el a 30%-ot e három évben kétszer Hajdúban és Szabolcsban, egyszer Csongrád, Pest és Szolnok megyében; Budapesten az Építők Központi Könyvtáránál, az Építők 2. sz. körzeti könyvtáránál, a Vasas központi könyvtáránál és a HVDSZ-nél. Öröndetes viszont, hogy 1981-ben a 30% alatti mezőnyben egyetlen hálózat sem szerepel.

81%-nál nagyobb részét vette vissza a kihelyezett állománynak két esetben Vas, egyszer Békés, Borsod és Heves megye, ez utóbbiban a visszavétel elérte a 114%-ot. Budapesten is elérték ilyen eredményt: a XI. kerületi textiles körzeti könyvtár 110%-ot, a HVDSZ 1981-ben 115%-ot, de százon fölül vettek vissza a vasasok és a vasutas Hámán Kató körzeti könyvtár is. Ebben a mezőnyben találjuk a BKV, a HVDSZ, az orvos és nyomdász könyvtárat is egyszer-egyszer.

Ebben az összefüggésben is megemlítem, az a fontos, hogy az adott letéti könyvtárban annyi könyv legyen, amennyi ott éppen szükséges, azaz kellő választékot kínál, élő, friss állomány álljon a használó rendelkezésére. Nagy baj, ha a hálózati központ nem engedi vissza a már fölöslegessé vált, nem használt könyveket, hivatkozva akár építkezésre, ellenőrző leltárra, költözködéssre, betegségekre stb., de legalább akkora baj az is, ha fölöslegesen utaztatja azokat.

Az itt bemutatott adatok statisztikai átlagok, s belőlük nem derül(het) ki egy-egy adott könyvtár gondja-baja. Ám mégis jelzik az érintettek számára, hogy meg kell keresniük és meg kell szüntetniük azokat a zavaró tényezőket, amelyek akadályozzák az optimális munkát, indokolatlanok, felgyorsítják az állomány keringését vagy éppen csökkentik kihasználtságát.

IRODALOM

1. A szakszervezeti közművelődési könyvtárak tartalmi fejlesztésének alapelvei, szervezeti és működési rendszere. (A SZOT elnökség 1980. szept. 29-i határozata.) [Közread. a] Sz[akszervezetek] O[rszágos] T[anácsa] Kulturális Agitációs és Propagandaosztály. [Bp.] 1981. 32 p.

2. SZAKMA. A szakszervezeti könyvtárak működési adatai. 1977, 1978, 1979, 1980, 1981. Bp. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ.
3. Statisztikai tájékoztató. Közművelődési könyvtárak. 1977, 1979, 1980, 1981. Bp. Művelődési Minisztérium, Tudományszervezési és Informatikai Intézet.
4. MÓNUS Imre: Szakszervezeti könyvtárak vidéken. 1971–1974. = Könyvtári Figyelő. 1978. 1.sz. 45–49.p.
5. Alapelvek és követelmények a szakszervezeti könyvtárak távlati fejlesztéséhez. A SZOT elnöksége 1971. márc. 29-i állásfoglalása. (Bp. 1971.) 24 p.
6. Tanulmányok a szakszervezeti könyvtári munkáról. [Szerk. Bereczky Lászlóné] [Közread. az] Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Bp. NPI. 1982. 171 p.

ÖSSZEOMLOTT A FÉMVÁZAS RAKTÁRI ÁLLVÁNY, méghozzá tíz nap alatt New Jersey állam két könyvtárában egymás után; mindkét berendezést ugyanaz a tekintélyes cég szállította. Az egyik könyvtárban halálos áldozata is volt a szerencsétlenségnek. Folyik a műszaki vizsgálat, mi okozhatta a bajt.

Library Journal, 1983. okt. 15.

Hibaigazítás – Gellér Ferencné, a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár osztályvezetője levélben fordult a szerkesztőséghez, hogy *Bajusz* Ágnes: Kurrens nemzeti szakbibliográfiáink helyzete (Könyvtári Figyelő, 1984. 1.sz. 58.p.) című cikkében hibásan szerepel a *Tájékoztató jegyzék vezetőik számára* c. periodikum indulási éve. A bibliográfiát valójában 1968-ban kezdte kiadni a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár. Így az említett cikk a Tájékoztatóval is foglalkozó bekezdésének értelme megváltozik. Nem a Hajdú-Bihar megyeiek nem vették figyelembe az itt említett többi kiadványt, hanem a később indultak nem figyeltek az átfedésekre, nem tettek kísérletet az esetleges együttműködésre. (A szerk.)